

MUZIČKI ŽIVOT CETINJA DRUGE POLOVINE XIX VIJEKA

Ivan S. Vukčević

Montenegrin music heritage of the second half of the nineteenth century is based on the foundation of amateur and semi-professional associations (art associations close to the Intellectual Society of Public Reading Room, vocal ensembles, Military band and others) first in Cetinje and later in the Principality of Montenegro. Their rich and common activities left not only material traces, but also profound spiritual mark in the long term process of culturalization of the Montenegrin nation. With the development of periodical and serial publications, music and culture found their way not only to the contemporary readers but also to the present-day readers and researchers like the unavoidable literature in the research of the Montenegrin cultural and music history.

Prvu polovinu XIX vijeka, Crna Gora dočekuje pod vladavinom Petra I Petrovića Njegoša. Siromašna, nerazvijena, zatočnik višedecenijskog otpora prodoru Otomanske imperije na zapad, Crna Gora gubi kontinuitet razvoja na tradicijama zapadno-evropske kulture, koji su na ovom tlu usvojeni još na izdisaju evropske renesanse, kao što su štamparija, produktivnost, ekonomski, diplomatski i kulturni spektar sazdan na temelju očuvanja identiteta kroz pisanu riječ. Petar II, nakon smrti svoga strica Petra I, preuzima kormilo društvenoga razvoja. Kao 'evropski putnik', ljubitelj umjetnosti, intelektualac i filosof, svoja

iskustva počeo je prenositi i na svoje rodno Cetinje, stvarajući plodno tlo za buduću razvoj prosvjete i umjetnosti. Samo četiri godine od početka njegove vladavine, 1834. na Cetinju počinje sa radom prva štamparija donesena iz Rusije, u kojoj će se štampati prva crnogorska periodična publikacija *Grlica*, koja kao godišnji kalendar donosi prikaz pojedinih scenskih djela objavljivanih u tom periodu ali i rasprave iz oblasti teorije književnosti. Ona će izdavati i drame. Po uzoru na razvijene evropske zemlje i Rusiju, Njegoš na Cetinju otvara škole i nastoji da intenzivno uspostavi veze s nizom istaknutih ličnosti iz kulturnog i političkog života okolnih južnoslovenskih krajeva.

Njegoševu pasiju prema umjetnosti saznajemo iz više izvora ali pažnju nam može privući njegova poseta tršćanskom pozorištu *Teatro Grande*,¹ de je imao priliku da gleda operu Đakoma Majerbera *Robert đavo*² i pod impresijom glasa Grete Febri-Bertini u ulozi Helene, napiše sljedeće stihove:

*Skupa smo se mi svi veselili
Gledajući gracioznu Floru,
Sjajnu zvijezdu Triestanskog teatra,
Koja odmah zefirnim poletom
I pogledom svojim očaranim
Paka' u raj može pretvoriti
Ka' Danica iza mračne noći
Što zasmije svode Uranove*³

¹ Danas pod nazivom *Teatro Lirico Giuseppe Verdi*. Zbog austrijske okupacije Trst do 1918. nije pripadao Italiji, te je tako Petar II Petrović posetio Austriju.

² Giacomo Meyerbeer (1791-1864) – „*Robert le diable*“. Opera je premijerno izvedena 1831. u Parizu.

³ Petar II Petrović Njegoš, *Pjesme*, Oktoih, Podgorica 2001, str. 184.

U isto vrijeme vladika Petar II imao je i priliku da vidi i ostvarenje Adolfa Adama - balet *Žizela*⁴ i da napiše *Jedan divan diti-ramb* o nosilji glavne uloge u baletu Nataliji Fic-Džejms.⁵

Iako se taj Njegošev pisani trag o nekim muzičkim djelima izvedenim van Crne Gore može pripisati ličnoj impresiji kvalitetom samih učesnika a ne muzičkim djelom, a poznajući autora kao prvjenstvenog tumača ličnosti, ta svjedočanstva nam upotpunjuju sliku vladike kao interpretatora umjetnosti uopšte. Da je Crna Gora u to vrijeme imala serijske publikacije, nesumnjivo bi ti događaji (ali i mnogi drugi vezani za njegova putovanja Evropom) bili trajno zabilježeni u njima. Danas ih nalazimo isključivo kroz svjedočanstva Njegoševih savremenika.

— — —

Svoje najznačajnije razdoblje u oblasti muzičke umjetnosti (pedagogije, izvođaštva i stvaralaštva) Crna Gora započinje u drugoj polovini XIX stoljeća, zahvaljujući knjazu Danilu I Petroviću (1826-1860). Nakon njegove tragične smrti u Kotoru, crnogorski prijesto zauzima knjaz Nikola I Petrović. U godinama koje slijede u Crnoj Gori dešavaju se značajne promjene na prosvjetnom i kulturnom planu koje će usloviti kulturnu emancipaciju Cetinja kao prijestonice.

U ambijentu živih aktivnosti na prosvjetnom (osnivanje Bogoslovije, Đevojačkoga instituta) i književnom planu (državna štamparija otpočinje svoju bogatu djelatnost) februara 1868. godine otpočinje s radom Cetinjska čitaonica, najznačajnije kulturno-umjetničko društvo XIX i početka XX vijeka u Crnoj Gori. Nastala je pod direktnim uticajem zaključaka I i II

⁴ *Adolphe Charles Adam* (1803-1856) – *Giselle, ou Les Willis*. Balet je premijerno izveden 1841. u Parizu.

⁵ *Nathalie Fitzjames* (1809-?), francuska plesačica. Plesala u Pariskoj operi 1832-46. Sa sestrom *Louise Fitzjames* gradila bogatu karijeru u Francuskoj, Italiji i Americi.

Slovenskog kongresa 1867. i 1868. u Moskvi i Pragu. Tome događaju prisustvovala su istaknute ličnosti onovremene Crne Gore, koje su pri povratku na Cetinje pokrenule inicijativu o osnivanju Čitaonice.⁶ Iako je u svom programu djelovanja predviđala organizovanje pozorišta, pjevačkog društva, biblioteke i muzeja, manjkom prostora za rad, većina tih statutarinih određenja nije mogla biti sprovedena u djelo. Prvih nekoliko godina smještena u privatnoj kući Maša Vrbice a kasnije nekoliko puta seljena, Čitaonica nije radila punim kapacitetom. O njenom radu u prvoj deceniji postojanja čak nema nijednog zapisa u prvom crnogorskom nedeljnom listu *Crnogorac*,⁷ preimenovanom 1873. u *Glas Crnogorca*,⁸ pa se može pretpostaviti da ona sedamdesetih godina nije ni bila aktivna. Međutim, ideja koja se predstavila pri njenom osnivanju doprinijela je da na Cetinju zažive razni kulturno-umjetnički programi organizovani od strane dobrovoljnih asocijacija poput Omladinskog odbora i Pjevačkog društva koje je osnovao Anton Šulc, bivši vođa pjevačkoga društva *Jedinstvo* iz Kotora, a djelovali su pri obilježavanju dvorskih svečanosti i zabava, proslava rođendana, imenodana, krsne slave članova knjaževske porodice. Ta društva su radila samoinicijativno i nijesu djelovala u sklopu Cetinjske čitaonice, jer bi tako nešto bilo naglašeno u novinskim člancima. Svakako, svečanosti pomenutih događaja upotpunio bi i muzički sadržaj, tako da i u novinskim člancima nalazimo svjedočanstva o djelovanju ovih društava. Prvi zabilježeni nastup Pjevačkog društva datira od 5. novembra 1871, kada je list *Crnogorac*

⁶ Dr Dušan J. Martinović, *Cetinjska čitaonica-Gradska biblioteka Njegoš (1868-1940)*, Rujno, Užice, 1998, str. 49.

⁷ *Crnogorac*, Nedjeljni politički list. Prvi broj je izašao 23. januara 1871. Nakon 102 broja 15. februara 1873. list je iz političkih razloga prestao da izlaziti pod tim imenom. Naslijedio ga je *Glas Crnogorca*.

⁸ *Glas Crnogorca*, Nedjeljni list za politiku i književnost. Od 21. aprila 1873. do 18. juna 1922. izlazio kao nastavak lista *Crnogorac*.

objavio članak o odluci Omladinskog odbora da priređuje „javna večernja predavanja“, a planirano je da se na prvom održanom izvede ovaj program:

Prigodna pjesma od J. Sundečića

Govor arh. Pelagića

Deklamacija *Grahov Laz*, Š. Kovačević

Čitanje pjesme *Novi pakao* J. Sundečića

Govor S. Popovića

Kako list dalje navodi „Da bi to veče još prijatnije bilo slušaocima, pjevačko društvo, koje je takođe ustanovljeno, pjevače naposljedku još i ove pjesme: 1. *Hajd' na noge braćo mila*; 2. *Onamo onamo*; 3. Uz gusle iz *Gorskoga vijenca Bog se dragi na Srbe razljuti*, gudiće i pjevače Bogoslov Tomanović; 4. *Naprej zastava Slave*. Pozdravljamo ovaj lijepi početak godišnjega oml. odbora na Cetinju i želimo mu uz živu revnost koju pokazuje, najbolji uspjeh“.⁹ Isti list narednog mjeseca (decembar) izdaje članak o proslavi imendana knjaza Nikole I, đe se na kraju kaže: „...Na istoj službi pjevalo je pjevačko društvo, koje se skoro ustanovilo pod upravom g. Šulca, bivšega učitelja kotorskog pjevačkog društva *Jedinstva*“.¹⁰ Nažalost, to su jedini dostupni podaci koji svjedoče o djelovanju ovih kulturnih udruženja.

Nakon oslobodilačkih ratova od 1876. do 1878. godine i nakon Berlinskog kongresa, kad je Crna Gora dobila međunarodno priznanje svoje suverenosti, njena teritorija je gotovo udvostručena a knjaz Nikola I ošetio je potrebu da stvori novu državu i da na novim temeljima započne izgradnju crnogorskih institucija.¹¹ Jedan od zadataka je i obnova Cetinjske čitaonice marta

⁹ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 41, 6. IX, str. 163.

¹⁰ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 46, 11. XII, str. 174.

¹¹ Dr Dušan J. Martinović, *Cetinjska čitaonica - Gradska biblioteka Njegoš (1868-1940)*, Rujno, Užice, 1998, str. 57.

1879. a zaslugom Jovana Pavlovića¹² pod istim krovom našla se Čitaonica, Knjižara s antikvarnicom i uredništvo *Glasa Crnogorca*. Interesantno je napomenuti da se u oglasnom dijelu *Glasa Crnogorca* od marta 1879. u šest brojeva kao ponuda novootvorene knjižare nalaze i muzikalije, među kojima se izdvajaju: *Marš knjazu Nikoli, Kadrilj knjaginje Milene, Marš knjazu Milanu, Onamo 'namo sa slikom knjaza Nikole, Bez tebe draga, Pjesme u dva glasa*.¹³ Pjevačko društvo koje djeluje pri Čitaonici u godinama koje dolaze bilježiće veliki uspjeh i kontinuiranu koncertnu djelatnost na Cetinju i van njega. Upravljanje je povjereno Špiru (Spiridonu) Ognjenoviću¹⁴ a društvo su činili: prof. Božo Novaković, kapelnik Franjo Vimer, dr Kleant Teodorides, prof. Filip Jergović, prof. Dušan Jovanović, Milo S. Martinović. Nakon završetka radova na izgradnji Zetskog doma 1888, prve pozorišne kuće na Cetinju, i njegova stavljanja u funkciju, Pjevačko društvo imaće ulogu stalnog učesnika u društvenim događajima koji će se na najsvečaniji način održavati u toj pozorišnoj kući. Otmjeni ambijent onovremenoga Zetskog doma doprinijeće podizanju kvaliteta muzičkoga programa koji se izvodi na pozornici a samim tim privući će veliku pažnju ondašnjih javnih glasila koja su iscrpno prenosila svaki događaj,

¹² Jovan Pavlović (1843-1892). Oktobra 1878. na poziv knjaza Nikole I došao na Cetinje, đe je obavljao najodgovornije državne i društvene funkcije u prosvjetnom i kulturnom životu Crne Gore, među kojima se ističu mjesto: ministra prosvjete i upravitelja crkvenih poslova, direktora Cetinjske gimnazije i člana uredništva u *Glasi Crnogorca*, književnog časopisa *Crnogorka* i prosvjetno-pedagoškog časopisa *Prosvjeta*.

¹³ *Glas Crnogorca*, Cetinje, VIII/1879, br.10, 24. III, str. 20.

¹⁴ Špiro Ognjenović (1842-1914). Nije bio školovani muzičar ali je dao značajan doprinos crnogorskoj muzičkoj kulturi. Djelovao kao dirigent, organizator muzičkog života i kompozitor. Obavljao i funkciju sekretara finansija u vladi Knjaževine Crne Gore.

s neizbježnim komentarima samog urednika glasila i time stvoriti plodno tlo za razvoj muzičke kritike.

Po uzoru na praksu dvorova razvijenih evropskih država a i uslovljeno potrebom da se obogati crnogorski državni protokol, decembra 1871. na Cetinju se osniva Vojna muzika, odnosno Vojnička banda, kako se često nazivala u tadašnjoj štampi. Evo kako *Glas Crnogorca* donosi vijest o osnivanju: „Za kratko vrijeme imaće i Crna Gora svoju vojničku bandu. Bivši učitelj pjevanja kotorskoga pjevačkoga društva *Jedinstva*, g. Šulc, koji je prije bio u austrijskoj vojničkoj bandi, primljen je za učitelja crnogorske bande, a izabrani su do sada dvadeset crnogorskih momčadi, koje će on obučavati. Želimo ovoj u Crnoj Gori sa svijem novoj ustanovi što bolja uspjeha“.¹⁵

Međutim, sakupljanje budućih vojnih muzičara nije bio jednostavan zadatak, nasuprot tijelu od dvadesetak uglednih ličnosti Cetinja koje su činile Pjevačko društvo. Kako u jednom svom radu bilježi prof. Manja Radulović-Vulić, u Crnoj Gori se puška oduvijek više cijenila nego bavljenje muzikom,¹⁶ te je logično zaključiti da je pred Šulcom bio zahtjevan posao. Josip Holeček¹⁷ u svojoj knjizi *Za slobodu* tako navodi da „Knez naloži glavarima, da pozovu mladiće iz svih okruga, da se dobrovoljno prijavljuju. Prođe izvesno vreme i niko se ne prijavi... To

¹⁵ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 46, 11. XII.

¹⁶ Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2002, str. 529

¹⁷ *Josef Holeček* (1853-1929). Češki pisac, novinar i prevodilac, član pokreta realizma i ruralizma. Veliki dio života proveo na južnoslovenskim prostorima, bilježeći svakodnevni život naroda i njegovih običaja, time pokazujući interes za književnost, umjetnost i istoriju. U Crnoj Gori boravio u više navrata, a prema svom viđenju napisao nekoliko djela inspirisanih crnogorskim načinom života, među kojima *Crna Gora*; *Crna Gora u mirnodopskom razdoblju* i *Skice crnogorskog heroizma*.

nije odvratilo kneza. On izašalje nekoliko perjanika po Crnoj Gori da nasilno vrbuju svirače... Perjanici se razidoše, pa koga uhvatiše toga ne pustiše: morao je š njima da ide na Cetinje, đe mu je odsuđeno da... ga Šulc posveti u harmoniju tonova“.¹⁸ Po tome zapisu jasno zaključujemo da je ondašnja omladina imala manjak osnovnoga znanja o muzici i njenoj upotrebi u svakodnevnom životu, pogotovo jer je Crna Gora, iako na putu dostizanja normi životnoga standarda koji su odavno ustanovljeni u drugim državama, bila rob još uvijek prisutne patrijarhalne svijesti o segmentima života nevezanim za vrijednosti koje taj sistem predstavlja. Svakako potpomognuta velikom medijskom pažnjom i brojnim godišnjim manifestacijama na kojima je učestvovala, Vojna muzika je stekla ugled među Cetinjanima ali je i Dvor rado upotrebljavao njene zvuke za vrijeme svečanosti poput rođendana Knjaževe porodice, njihovih imendana, zabava na Dvoru, Nove godine, pri povratku Knjaza sa putovanja i prigode koja se uvijek jako svečano obilježavala, a to je slava Đurdevdan.

Vojna muzika je često nastupala ispred Dvora, išla kroz grad a u navedenim prilikama svirali su crnogorske himne, popularne komade, marševe, polke, mazurke i pojedine kompozicije svoga kapelnika Antona Šulca. Evo kako je list *Crnogorac* prenio vijest o prvome nastupu Vojne muzike povodom rođendana Knjaza nasljednika: „I danas se slavi na Cetinju rođeni dan mladoga Nasljednika... Varoš je bila sva lijepo osvijetljena, a nova vojnička banda naša, prvi put, svirala je pred knjaževijem dvorom. A danas istu uru... oglasila se pucnjava topova, poslije čega je vojnička banda svirala na pjaci... Poslije službe išlo se na čestitanje u dvor, za koje je vrijeme opet svirala vojnička banda pred dvorom“.¹⁹ Gotovo svaku svečanost na kojoj je nastupala Vojna muzika

¹⁸ Josif Holeček, *Za slobodu, slike i crte iz crnogorskih i hercegovačkih bojeva protiv Turaka*, knjiga II, Novi Sad, 1881, str. 34-35.

¹⁹ *Crnogorac*, Cetinje, II/1872, br. 24, 17. VI.

Crnogorac, kasnije *Glas Crnogorca*, prenosio je u svojim štampanim redovima a nerijetko su bile dodavane i pohvalne riječi samog urednika lista.

Valja spomenuti da se momčad za svoj prvi nastup spremala gotovo godinu dana a instrumenti, kao i prateći materijali poput pultova, ferala i pedagoške literature, nabavljali su se iz Trsta.²⁰

Hercegovački ustanak 1875. godine smanjio je aktivnosti toga tijela a Velji rat (1876-1878) potpuno prekinuo rad Vojne muzike jer je poziv na oružje protiv Turaka zahtijevao angažovanje svih sposobnih muškaraca. Po objavi rata veliki dio crnogorskih institucija prekinuo je svoj rad a ozbiljnosti situacije doprinosi činjenica da ni nedeljnik *Glas Crnogorca* nije izlazio od juna 1877. pa sve do kraja 1878. Ipak, poneseni entuzijazmom i ugledom koji su stekli svirajući u Vojnoj muzici, veliki broj crnogorskih mladića sa svojim je instrumentom pošao na ratište, na čelu s Antonom Šulcom. Kako možemo pročitati u radu prof. Manje Radulović-Vulić, uloga muzike da podstiče elan pred borbu nije uvijek bila poštovana jer su sami svirači često bacali instrumente i golim rukama otimali oružje od Turaka.²¹ Iako je većina muzičara poginula ili zadobila teške povrede, 1877. hroničari bilježe da je knjaz Nikola I „uz zvuke Vojničke muzike svečano umarširao u oslobođeni Nikšić“.²² Nakon prestanka ratnih dejstava na području Crne Gore prekinute aktivnosti u svim segmentima društvenoga života postepeno su se vraćale u prijašnje stanje. Iako gotovo desetkovana po broju članova, s uništenim ili oštećenim instrumentarijem, Vojna muzika je po napisi-

²⁰ Detaljnije, Risto Dragičević, „Crnogorska vojna muzika (1871-1916)“, *Starine Crne Gore: godišnjak Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore*, V, Cetinje, 1975, str. 45.

²¹ Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2002, str. 530.

²² *Ibid.*

ma *Glasa Crnogorca* 1878. godine imala uobičajene aktivnosti, da bi sredinom 1879. potpuno prekinula svoje djelovanje na Cetinju. Iste godine Anton Šulc je napustio Crnu Goru. U odsustvu Vojne muzike, protokolarne obaveze preuzima Pjevačko društvo a o većim praznicima na Dvoru, prema navodu *Glasa Crnogorca*, nastupa izvjesna *Regimentska muzika* iz Kotora, s očitom potrebom za uveličavanjem samih događaja.²³ Teritorijalnim proširenjem Crne Gore, priznanjem njene suverenosti na Berlinskom kongresu, protokolarne obaveze Dvora postajale su veće. Nakon decenije prekida, 1889. Vojna muzika obnovila je svoj rad, što danas bilježimo pod imenom Druga crnogorska Vojna muzika. Pod upravom Franja Vimera²⁴ 36 mladića s Cetinja odlazi u Podgoricu kako bi počeli da se obučavaju za muzičare. Vjerovatno zbog nedostatka prostora za rad na Cetinju, svoj rad su započeli u Podgorici, da bi se 1891. ponovo vratili na Cetinje i uključili se u društveni život crnogorske prijestonice ne samo kao dio crnogorskog protokola već i kao umjetničko tijelo, dajući svoj doprinos u kulturalizaciji i muzičkom obrazovanju omladine, na taj način šaljući u svijet sliku Cetinja kao grada koji prati trendove ondašnjih prijestonih gradova Evrope.

Drama je bila omiljena forma crnogorskih stvaralaca pisane riječi. Ona je davala mogućnost iskazivanja ne samo stvaralačkog impulsa nekog autora, već i iskonske potrebe da se stanje u društvu, iako već dobro poznato i ukorijenjeno u nacionalni identitet, nanovo prikaže i doživi. Nije slučajnost da je i inostranim autorima crnogorski arhetip borca za slobodu davao inspiraciju za scenska muzička ostvarenja, pa ćemo već u dru-

²³ Vidi, *Crnogorac*, Cetinje, X/1881, br. 1, 3. I; br. 2, 10. I.

²⁴ *Franjo (František) Vimer* (1856-1935). Kompozitor, u Crnoj Gori uglavnom stvarao za potrebe Vojne muzike. Bavio se i pedagoškim radom a doprinio je i tome da se jedan broj crnogorskih muzičara, među kojima Jovan Milošević i Aleksa Ivanović, školuje u Pragu.

goj polovini XIX vijeka naići na zapis o izvođenju opere *Crnogorci* ('Les Montenegrins') belgijskoga kompozitora Limnandera²⁵ (1849. u Parizu), *Černohorci* Karela Bendla²⁶ (1881. u Pragu) i opere *Militza* italijanskog kompozitora Marka Ancoletija²⁷ (izvedene 1897), kao i mnoge druge. Dakle, slika Crne Gore pronosila se kroz Evropu i svijet zahvaljujući domaćim autorima srodnih tekstova. Kako je u vremenima kad nije bilo ratova na tlu Crne Gore življ na Cetinju rado pošećivao tadašnje 'bešede' de su se uz učešće crnogorskih ratnika prepričavale razne dogodovštine (po nekim zapisima uz igranje i pjevanje), diletantska društva su imala priliku da svoje umijeće govora i glume prikažu i scenski. Cetinjska čitaonica igra veliku ulogu u pozorišnome životu, pa će se iz nje izroditi Dobrovoljno pozorišno društvo koje će 1884. u privatnoj kući Maša Vrbice na Cetinju izvesti *Balkansku caricu*, djelo knjaza Nikole I, a iste godine i „tragediju u 5 čina sa pevanjem“ *Maksim Crnojević* od dr Laza Kostića.²⁸ Hroničar Zetskog doma na Cetinju g. Luka Milunović skreće pažnju na Špira Ognjenovića, koji se, pored toga što je bio istaknuti muzičar u tadašnjoj Crnoj Gori, bavio i glumom pri Dobrovoljnom pozorišnom društvu. Uloge dužda od Mletaka u tragediji *Maksim*

²⁵ Armand Marie Ghislain Limnander de Nieuwenhove (1814-1892). Belgijski kompozitor. Stvarao u Parizu. Autor je nekoliko opera i opereta, od kojih se izdvajaju *Les Montenegrins* (1849), *Le Maitre-chanteur* (1853), *Yvone* (1859).

²⁶ Karel (Karl) Bendl (1838-1897). Češki kompozitor, orguljaš i dirigent. Iza sebe ostavio bogat opus instrumentalnih i vokalno-instrumentalnih djela. Od opera se ističu *Černohorci*, *Lejla*, *Carovni Hvet* i *Gina*.

²⁷ Marco Anzoletti (1866-1929). Italijanski violinista, kompozitor i pjesnik. Stvarao u Milanu i Veneciji. Njegov opus obuhvata kompozicije različitih žanrova, od manjih formi do vokalno-instrumentalnih djela. Pisao je i rasprave o kamernoj muzici u Italiji.

²⁸ Luka Milunović, *Pozorište Zetski dom 1884-1896*, IVPE, Cetinje, 2006, str. 77.

Crnojević ili likovi Ivan-bega Crnojevića i Đurđa Crnojevića u drami „Balkanska carica“ donijele su mu visoku reputaciju u umjetničkim krugovima na Cetinju. Svoj muzički trag u pozorišnom životu ostavio je komponujući plesne numere (među kojima i *Zetsko kolo*) za dramu *Balkanska carica*²⁹ i druge amaterske predstave održavane na Cetinju. Kako navodi prof. Manja Radulović-Vulić, Špiro Ognjenović kao daroviti stvaralac pokušao je da se sintezom teksta i muzike približi Njegošu komponujući *Posvetu* za muški hor prema stihovima iz *Gorskog vijenca* a zapaženi su i njegovi drugi horovi poput *Molitve* i *Ustaj rajo*. U opusu posjeduje i jednu *Liturgiju*. Njegove kompozicije igrackog karaktera polke *Milena*, *Milka* i *Milica* često su izvođene u Zetskom domu i na Dvoru.

Iako bez sačuvanih materijalnih dokaza, trebalo bi spomenuti jedan interesantan scensko-muzički događaj na Cetinju održan 1872. ili 1873. Prema navodima historičara Rista J. Dragičevića, u spomenutim godinama dok je na Cetinju boravio i stvarao kapelnik Anton Šulc odigrala se opereta *Naše narodno uskrnuće* prema tekstu Rista Milića.³⁰ Historičar Risto J. Milić upućuje na zapis Josifa Holečeka u svom djelu *Za slobodu*, u kojem autor opisuje taj događaj govoreći da se pozornica nalazila u zgradi za bolnicu, da je imala svoju scenografiju (inače prvu poznatu scenografiju u Knjaževini Crnoj Gori), koju je izradio

²⁹ Taj notni zapis, kao ni drugi muzički zapisi nazvani „muzičke dramatičke scene“ inkorporirane u dramama izvođenim od strane amaterske sekcije Gimnazije na Cetinju, đe je Ognjenović i sam glumio, nažalost nijesu sačuvani. Detaljnije: Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2002.

³⁰ Pjesma *Naše narodno uskrnuće* prvi je put objavljena u crnogorskom godišnjaku *Orlić* za 1871. godinu a, kako u nekoliko navrata navodi nedeljnik *Crnogorac*, kao horska kompozicija često je bila na repertoaru pjevačkoga društva *Jedinstvo* iz Kotora.

Knjažev ljekar, Francuz Žan Baptist Fevrije, a da se ta opereta odigrala sa „sprovodom muzike Antona Šulca“. Dakle, prvi primjer vokalno-instrumentalne forme na Cetinju, a Holeček bilježi da se „dade Cetinju uživanja, što je moralo biti jako kad se i danas o njemu može čuti glas gde se pripoveda. Partiture od obe operete potucale su se po svetu dok se ne izgubiše po Trstu...“³¹ Ipak, zapisa o tome događaju u crnogorskoj periodici nemamo, jer početkom 1873. godine (15. II – 21. IV) nije ni izlazila, a u suprotnom, takav događaj sigurno ne bi ostao nezabilježen.

Od kraja osme decenije XIX vijeka i završetkom izgradnje Zetskoga doma, muzički programi postat će značajan segment te pozorišne kuće, crnogorska periodika pomno će pratiti svaki događaj a količina izvedenih programa (samostalno ili u sklopu nekoga drugog događaja) usloviće da se u crnogorskoj štampi započne sa segmentom muzičke kritike. U godinama koje slijede Zetski dom će postati mjesto gdje će svoje umjetničke domete prikazivati spomenuta muzička udruženja ali i gostujući umjetnici, muzičari, koji su pošećivali Cetinje i Crnu Goru. Ambijent Zetskoga doma i njegova bitnost u životu svakog građanina Cetinja davao je inspiraciju mladim naraštajima koji su muziku učili privatno ili su je imali kao predmet u nekoj od školskih ustanova.

Školsko njegovanje muzičke kulture i prvi oblici obrazovanja iz te oblasti u najvećoj se mjeri vezuju za rad Đevojačkog instituta na Cetinju. Ta institucija osnovana je 1869. pod pokroviteljstvom ruske carice Marije Aleksandrovne, a kao najugledniji zavod za školovanje ženske djece na južnoslovenskim prostorima radio je do 1913. Nastavni plan i program rađen je prema praksi sličnih ustanova u Rusiji, a prijemom kadrova iz svih balkanskih krajeva, te stvaranjem kontakta s predavačima iz drugih evropskih zemalja, prvjenstveno slovenskih, doprini-

³¹ Josif Holeček, *Za slobodu, slike i crte iz crnogorskih i hercegovačkih bojeva protiv Turaka*, knjiga II, Novi Sad, 1881, str. 34-35.

jeli su izgradnji visokog ugleda Đevojačkog instituta. Posebna pažnja pridavala se muzičkom obrazovanju pa nastavni planovi bilježe i predmet „notno pjevanje“, koje je bilo zastupljeno sa po dva časa nedeljno u svakoj od četiri godine. Važno je napomenuti da su se godine školovanja uvećavale dva puta, i to 1885/1886. na šest godina i od početka XX vijeka, na osam godina, što je značilo uvećavanje obima postojećih časova iz oblasti muzike ali i uvođenje novih muzičkih disciplina, pa je po produženju školovanja od 1886. predviđeno i fakultativno učenje instrumenata, te je nabavljen i prvi „glasovir“. Inače, do kraja svog rada Đevojački institut je posedovao čak osam klavira.³² U Institutu je posebno njegovano horsko pjevanje pa su šticienice bile veoma aktivno angažovane u mnogim protokolarnim događajima prilikom poseta najviših zvaničnika Cetinju i Crnoj Gori a u vrijeme nedeljne službe u crkvi Instituta, povodom značajnih crkvenih praznika, obilježavanja rođendana članova ruske carske porodice ili opijela mrtvima, hor učenica je izvodio cjelokupni pjevani repertoar.³³ Crkvenim službama, pripremanim priredbama koje su bile ispunjene muzičkim numerama gotovo uvijek su bili prisutni članovi Knjaževe porodice i ugledni građani a sam crnogorski suveren često je prisustvovao godišnjim ispitima učenica Instituta, o čemu svjedoči i jedan članak iz *Glasa Crnogorca* koji pored tabelarnog prikaza predmeta, među kojima i „pjevanje“, kazuje da je „Njegovo Visočanstvo prisustvovalo pri aktu svečanog zaključenja školske godine, pri čem su učenice razne komade pjevale i deklamovale na potpuno zadovoljstvo Njegovog Visočanstva i prisutnijeh slušalaca.

³² Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2002, str. 530.

³³ Pavel Apolonovič Rovinski, *Djevojački institut carice Marije na Cetinju*, priredila prevela i uvodnu studiju napisala Marina Martinović, Cetinje, 2000, str. 122.

Poslije blagodarenja... razdavana su učenicama svjedočanstva a po tome puštene su iste svojijem domovima³⁴. Prvi učitelj pjevanja bio je Božo Novaković (profesor Bogoslovije) a zatim Anton Šulc, Špiro Ognjenović, Olga Deprejs, Robert Tolinger, Franjo Vimer, Ida Hofman i drugi. Pod Robertom Tolingerom taj hor je po riječima *Glasa Crnogorca* postizao „zadivljujuće uspjehe“ a u posljednjim godinama rada (posebno zbog produžetka školovanja sa šest na osam godina), Institut je imao tri horska tijela: crkovni, mlađi dvoglasni i stariji četvoroglasni.³⁵ Uzmahom koncertnoga života na Cetinju u devedesetim godinama XIX vijeka štićenice Instituta imale su prilike da čuju gotova sva muzička ostvarenja ondašnjih muzičara koji su djelovali na Cetinju, da same budu učesnice muzičkih događaja u *Zetskom domu* ali i da ekskluzivno čuju pojedine umjetnike u „paradnoj“ sali Đevojačkog instituta.

I u nastavnom planu Cetinjske bogoslovije (osnovane 1869) crkovno pjevanje bilo je zastupljeno sa po pet časova u svakom od tri razreda. Nakon desetogodišnjeg prekida rada (1876-1887), preimenovana u Bogoslovsko-učiteljsku školu, u nastavnim planovima imala je crkovno pojanje zastupljeno sa po pet časova a „notalno pojanje“ sa po tri časa u prve dvije godine a sa po dva časa u trećoj godini.³⁶

U cetinjskoj Gimnaziji (osnovanoj 1880), predmet pjevanja javlja se tek od školske 1890/1891. a sve zbog oskudice nastavnog kadra, što je istovjetni razlog kašnjenja u implementaciji toga predmeta u nastavne planove ostalih gimnazija osnivanih po Crnoj Gori početkom XX vijeka.

³⁴ *Glas Crnogorca*, Cetinje, X/1881, br.22, 31.V.

³⁵ Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2002, str. 530

³⁶ Detaljnije: o. Pavle Kondić, *Cetinjska bogoslovija 1863-1945*, Bogoslovija Sv. Petra Cetinjskog, Cetinje, 2005.

Pedagoška djelatnost bila je intenzivno prisutna i na crnogorskom dvoru. Težnje knjaza Nikole I da se izjednači sa drugim dvorovima na evropskom kontinentu ogledale su se i u pridavanju važnosti muzičkom obrazovanju članova njegove porodice. Robert Tolinger³⁷ zbog svog djelovanja na polju muzike na Cetinju posebno je cijenjen na Dvoru, đe mu je povjereno obrazovanje Knjaževe dece, knjaza Mirka I, knjaginjice Jelene, prijestolonasljednika Danila i knjaginjice Ane. Kći knjaza Nikole I, knjaginjica Zorka, prema svjedočenju ondašnje štampe imala je lijep glas i gajila je ljubav prema pjevanju i nerijetko nastupala sa knjaginjom Olgom, kćerkom knjaza Danila, na bešedama u Dvoru, a ponekad bi bila praćena od strane nekog iz diplomatskih krugova. Knjaginjica Olga je darivala Zetskom domu i „jedan lijep glasovir“³⁸. Ipak, knjaz Mirko I će najtrajnije ostati privržen muzici i iza sebe će ostaviti zapažene nastupe na Dvoru, prijetodno savladavši sviranje na klaviru i violini a njegove nastupe pomno je pratila i ondašnja štampa. Kao poštovalac umjetnosti, pomagao je muzičku djelatnost na Cetinju, Podgorici i Nikšiću, prevashodno podstičući razvoj muzičkog amaterizma na Cetinju a posebno se ističe njegovo pokroviteljstvo Zetskog doma, koje će doprinijeti realizaciji uspješnih programa u vidu gostovanja inostranih solista i ansambala.³⁹ Zahvaljujući

³⁷ *Robert Tolinger* (1859-1911). Češki kompozitor, čelista, klavirista, dirigent i pedagog. Boravio u Crnoj Gori od 1890. do 1897. Radio kao pedagog u Devojačkom institutu a za vrijeme boravka u Crnoj Gori stvorio bogat opus kompozicija koje su rado izvođene u raznim prigodama, a među njima se izdvajaju klavirski ciklus *Sa Lovćena*, razne horske kompozicije i prerada crnogorske himne *Ubavoj nam Crnoj Gori* za mješoviti hor uz pratnju klavira četvororučno.

³⁸ *Glas Crnogorca*, Cetinje, XVIII/1881, br. 26, 23. VII.

³⁹ Manja Radulović-Vulić, *Muzička emancipacija Cetinja u vrijeme Nikole I Petrovića Njegoša*, Dinastija Petrović-Njegoš, zbornik radova sa naučnog skupa, knj. 60, tom 2, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 2002, str. 536.

Robertu Tolingeru, mladi knjaz je savladao tehniku komponovanja, orkestracije i aranžiranja ali je istovremeno imao priliku da putuje Evropom i sam prisustvuje muzičkim zbivanjima u više evropskih gradova, a pošedovao je i veoma bogatu dvorsku biblioteku. Crnogorska štampa redovno izvještava o njegovim novim muzičkim ostvarenjima, a interesantno je da je i štampa iz okruženja, poput časopisa *Bosanska vila*, bila zainteresovana za njegovo stvaralaštvo, pa iz jednog broja saznajemo da je „knjažević crnogorski Mirko sastavio muziku za dramu njegovog oca *Balkansku caricu*“.⁴⁰ Podaci kao taj uvjeravaju nas u postojanje bogatog i nadasve složenog opusa mladog kompozitora, ali ne postoje i notni zapisi koji to potkrepljuju. Među evidentiranim kompozicijama knjaza Mirka I nalaze se solo pjesme *Na Liparu*, *Izgubljena sreća*, *Moja tuga*, *Jošte juče* i *Molitva*. Od klavirskih kompozicija ističu se *Mali prolječni cvijet*, *Uspomena na Rim* i *Ferdinand marš*. Za posljednje dvije kompozicije raspisao je i orkestarske aranžmane. Da su njegova djela distribuirana tržištima u Evropi, svjedoče korice sačuvanih litografija: se navodi edicija 'C. Schmidl & Co' Leipzig, a da je distribuirano i dalje u svijetu, svjedoče i sljedeće naznake na koricama: Trieste: „C. Schmidl & Co“; Pour la Russie: „P. Nelder“, Riga; Pour la France: „Max Eschig“, Paris; for England „Breitkopf & Hartel“, London. Copyright 1912 by „Cuchmidl & Co“.

— — —

Olovna slova Njegoševe štamparije koja je knjaz crnogorski Danilo pretočio u bojevu municiju nijesu zauvijek izgubljena. Zahvaljujući istorijskim okolnostima i neprekidnim procesima koji su imali uticaja na naše geografsko područje, uspostavljene društvene vrijednosti za vrijeme Petra I i Petra II Petrovića imale su uporište u tadašnjim kulturnim krugovima. Udruženje

⁴⁰ *Bosanska vila*, X/1896, 15. VII.

ljubitelja umjetnosti i pisane riječi okupljenih u Cetinjskoj čitaonici pri njezinu osnivanju poslali su snažan impuls budućim naraštajima da se posvete obrazovanju i izgradnji ličnosti. Muzička sekcija te ustanove Dobrovoljno pjevačko društvo a kasnije i Prva i Druga crnogorska Vojna muzika davali su mogućnost crnogorskoj omladini da započnu prvo muzičko obrazovanje na tlu Crne Gore a mogućnosti koje je pružao protokol crnogorskog Dvora slale su u svijet našu sliku kao države koja po svemu liči na razvijene zemlje. Naš bogati muzički folklor, koji je svojim specifikumom oduvijek privlačio pažnju izvanjaca, je dolaskom muzičara sa strane, svoje mjesto našao i u kompozitorskom opusu te je ostao trajno zabilježen u notnom tekstu i time predstavljao Crnu Goru koja je počela da izgrađuje sopstveni muzički identitet. U izgradnji našeg identiteta učestvovala su i prosvjetne ustanove Đevojački institut, Cetinjska bogoslovija i Gimnazija, koje su školovanjem omladine doprinijele osposobljavanju budućega nastavnog kadra koji će nastaviti misiju oplemenjivanja muzičkog života Cetinja. Nemjerljiv doprinos percepciji muzičkoga života našeg prostora pripada i štampi koja je izlazila na Cetinju – *Crnogorcu* i *Glasi Crnogorca*, ali i drugim jedinicama serijskih publikacija, kao što su *Crnogorka* ili *Prosvjeta*, čiji su stupci bodrili svaki pokret u muzičkom životu tadašnjega Cetinja, nerijetko prenoseći srodne događaje iz okolnih ali i udaljenih zemalja i promovišući svaki stvaralački poduhvat nekog od domaćih kompozitora, na taj način gradeći neiscrpnu bazu podataka o onovremenom načinu života i namećući se kao neizbježno štivo pri svakom ozbiljnom istraživanju naše muzičke prošlosti.

DODATAK:

Napisi o muzici u nedeljniku „Crnogorac“ (1871-1872)

Pojava štamparije na Cetinju doprinijela je razvitku publicističke misli. Godine 1835. štampana je na Cetinju prva periodična publikacija, kalendar *Grlica* (1835-1839) koju je uređivao i izdao Dimitrije Milaković a 23. januara 1871. i prvi crnogorski nedeljnik *Crnogorac* (1871-1873) čiji je vlasnik bio Jovan Sundečić.⁴¹ Izlazio je jednom nedjeljno na četiri strane a u podnaslovu stoji da je *Nedjeljni politički list*.⁴² Prve i druge godine izašlo je po 48 brojeva a treće samo 6. Prestao je da izlazi 15. februara 1873. zbog zabrane rasturanja u Austriji i Turskoj. Bavio se uglavnom političkim temama, savremenim međunarodnim pitanjima, zbivanjima u zemlji i susjednim krajevima. Znatan broj pretplatnika imao je i u Boki, Hercegovini i Vojvodini, a dopisi pretplate slali su se uredništvu preko crnogorskoga agenta Petra Ramadanovića u Kotoru. Urednički pristup imao je tendenciju da se uz pomoć dopisnika iz raznih krajeva prikažu informacije koje su bitne za onovremenu Crnu Goru i čitalački auditorijum ali zbog oštih stavova prema Austriji i Turskoj i zbog potpore oslobodilačkim težnjama porobljenih naroda na Balkanu kroz autorske tekstove i priloge, list je ugašen. Nastavio je izlaženje kroz nedeljnik *Glas Crnogorca* od 23. aprila 1873.

Crnogorac donosi prva svjedočanstva o počecima kontinuiranoga muzičkog i kulturnog života u Crnoj Gori. Iako nije imao zasebne rubrike koje bi bile posvećene kulturi, taj list donosio je izvještaje s društvenih skupova (koji su bili u formi „Večernjih zabava“ ili „Besjeda“) u rubrikama *Domaće vijesti* i *Dopisi*. Pod *Domaće vijesti* podrazumijevala su se dešavanja na Cetinju i oko-

⁴¹ Jovan Sundečić se ne javlja kao vlasnik lista u 1873.

⁴² Ovaj podnaslov stoji od 25. broja.

lini a pod „Dopisima“ događaji koji su saopštavani iz drugih mjesta i susjednih krajeva, najviše iz Kotora i Boke.

U prvoj godini izlaženja, *Crnogorac* donosi pet članaka koji su imali muzički sadržaj a u drugoj sedamnaest. Tako nalazimo prvi objavljeni muzički događaj, iz Kotora, u rubrici *Dopisi* 23. I 1871. god. koji govori o „Besjedi sa igrankom“ u organizaciji Pjevačkog društva *Jedinstvo* i u kojem se detaljno navodi program ove svečanosti.⁴³ Prvi novinski zapis o njihovom gostovanju na Cetinju datira iz 28. Avgusta 1871. kada je to društvo imalo svečanu Bešedu povodom krštenja knjaza-nasljednika Danila.⁴⁴

Crnogorac je zabilježio početke Pjevačkog društva na Cetinju⁴⁵, osnivanje crnogorske Vojne muzike⁴⁶, prati rad Cetinjske čitaonice i stanje u crnogorskoj prosvjeti.

Osnivanjem amaterskih i poluprofesionalnih muzičkih tijela, poput Pjevačkog društva ili Vojne muzike, društveni događaji i i svečanosti na Cetinju dobijale su i muzički sadržaj. Kako su glavni godišnji (društveni) događaji na Cetinju bili vezani za rođendane, imendane i slavu članova knjaževske kuće Petrović-Njegoš,⁴⁷ oni su bilježeni u rubrici *Domaće vijesti* i kao narodne svečanosti zavređivale su posebnu pažnju, jer je njihov sadržaj bio ispunjen pjevanjem narodnih pjesama i igranjem kola (hora). Tako se bilježe aktivnosti Vojne muzike, koja je bila prisutna na gotovo svakoj proslavi toga tipa. Njen prvi javni nastup datira 17. juna 1872. povodom proslave prvog rođendana knjaza-nasljednika Danila.⁴⁸ Osnivanjem lokalnog Pjevačkog društva, „Javna

⁴³ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 1, 23. I, str. 4

⁴⁴ *Crnogorac*, Cetinje, I/1872, br. 32, 28. VIII, str. 132

⁴⁵ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 46, 11. X, str. 146

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Nerijetko su pojedinci u tu čast, u listu *Crnogorac*, izdavali svoju poeziju, slaveći lozu Petrović-Njegoš, knjaza Nikolu, crnogorsko junaštvo i postignute vojne ciljeve u borbi protiv otomanske imperije.

⁴⁸ *Crnogorac*, Cetinje, II/1872, br. 24, 17. VI, str. 48

večernja predavanja“ i slični događaji dobijali su i muzičke tačke čiji sadržaj je bio ispunjen patriotskim pjesmama a u sve većoj mjeri mijenjalo je prisustvo pjevačkog društva *Jedinstvo* na Cetinju. Novoosnovano pjevačko društvo uveličavalo je i liturgijska slavlja u Cetinjskome manastiru.⁴⁹

U godinama koje slijede djelovanje pomenutih društava kulminiraće kroz njihovo institucionalizovanje a samim tim postaće glavni nosioci procesa kulturalizacije crnogorskog društva. Nedeljnik *Glas Crnogorca* svojim će izlaženjem do 1922. godine nastaviti misiju *Crnogorca* velikim brojem članaka i priloga o muzičkom životu Cetinja i Knjaževine/Kraljevine Crne Gore, kao svojevrsnom hronologijom razvoja muzičkog i kulturnog života u njoj, ostavljajući prostor i za zavidan broj članaka koji se tiču muzičkih i kulturnih događaja onovremene Evrope i svijeta.

„CRNOGORAC“ *

1871

1. J. V.

U KOTORU 20. [dvadesetog]... [etc.] / J. V.

U: Crnogorac. – God. 1, br. 1 (23. januar 1871), str. 4

Dopisi. – Besjeda sa igrankom Pjevačkog društva *Jedinstvo* u Kotoru povodom dana Sv. Save. – „Zadatak im je da svoj uspješni rad među braćom pokažu, u pevanju svijetskom i crkvenom, u muzici obrazujući jedan mali orkestar...“ – U prvom dijelu, orke-

⁴⁹ *Crnogorac*, Cetinje, I/1871, br. 46, 11. X, str. 146

* Ova kratka bibliografija sadrži priloge o muzici u nedeljniku *Crnogorac*. Građa je raspoređena hronološki, po datumu članaka i date su opisne anotacije da čitaocce bliže upoznaju s cjelokupnom sadržinom članka. Prilozi su obrađeni po najnovijem Međunarodnom standardu za obradu članaka ISBD – CP (standard za ‘component parts’).

star svirao *Himnu Sv. Savi* od Antona Šulca; polku tranblan *Milan* od Špira Ognjenovića; odlomak iz opere *Ernani* Đuzepe Verdija „...koga su tako dobro odsvirali...“; slavenski marš *Naprijed*. – Izveden komad *Naše narodno uskrснуće* po tekstu R. [Rista] Milića i muzici Antona Šulca. – Uloge u komadu *Naše narodno uskrснуće* tumačili: g-đa [Ema] Ognjenović, g-đica Berberović, Dušan Živaljević, Jovan Kadić. – U drugem dijelu bila je igranka.

2. **CETINJE**, 27. [dvadeset sedmog] Avgusta.

U: Crnogorac. – God. 1, br. 32 (28. avgust 1871), str. 128
Domaće vijesti. – Besjeda Pjevačkog društva *Jedinstvo* na Cetinju, povodom svečanosti krštenja knjaza našljednika, na Mali Gospođindan. – Program u 9 tačaka. – 1. *Narodna crnogorska himna* po tekstu Jovana Sundečića i muzici Antona Šulca. – 3. *Crnogorski našljednik*, posvetni marš od Antona Šulca. – 4. *Crna Goro*, po tekstu R. [Rista] Milića i muzici Antona Šulca [za hor sa orkestarskom pratnjom]. – 6. *Davorija u operi* (Ebreo) od Apolonija. – 7. *Ustaj rajo* po tekstu Jovana Sundečića i muzici Špira Ognjenovića [samo vokali]. – 8. *Marseljeza*, francuski marš. – 9. *Naše narodno uskrснуće* po tekstu R. [Rista] Milića i muzici Antona Šulca. – Tačke 2 i 5 su bili govor i deklamacija pjesme.

3. **CETINJE**, 5. [petog] Novembra.

U: Crnogorac. – God. 1, br. 41 (6. novembar 1871), str. [163]
Domaće vijesti. – Odluka Omladinskog odbora sa Cetinja da organizuje „Javna večernja predavanja“. – Ustanovljeno Pjevačko društvo. – Predavanje u 5. tačaka. – Muzički program u 4 tačke. – 1. *Hajd na noge braćo mila*. – 2. *Onamo, onamo*. – 3. *Uz gusle iz 'Gorskoga vijenca'*... – 4. *Naprej zastava slave*. – Komentar.

4. **CETINJE**, 10. [desetog] Dekembra. [tj. Decembra]
U: Crnogorac. – God. 1, br. 46 (11. decembar 1871), str.
Domaće vijesti. – Proslava imendana knjaza Nikole I ne Cetinju.
– Opis proslave. – Služba u cetinjskom manastiru. – „...Na istoj
službi pjevalo je pjevačko društvo, koje se skoro ustanovilo pod
upravom g. Šulca, bivšega učitelja kotorskog pjevačkog društva
Jedinstva“.

5. **10.** [desetog] Dek. [tj. Dec.]
U: Crnogorac. – God. 1, br. 46 (11. decembar 1871), str.
Domaće vijesti. – Ustanovljena „Vojnička banda“ [Vojna muzi-
ka] na Cetinju, pod upravom Antona Šulca „...bivšeg učitelja
kotskoga pjevačkoga društva *Jedinstva*...“ „...koji je prije bio u
austrijskoj vojničkoj bandi...“ „...a izabrani su do sada do dvade-
set crnogorskih momčadi, koje će on obučavati“.

1872

6. **U KOTORU**, 4. [četvrtog] Januara.
U: Crnogorac. – God. 2, br. 2 (15. januar 1872), str. 4
Dopisi. – Proslava Sv. Save u Kotoru. – Opis proslave. – Na
poziv uprave ovdašnje Čitaonice učestvovalo Pjevačko društvo
Jedinstvo kao „...nestita grana *Omladine*...“. – Raspored muzi-
čkih numera: *Himna Sv. Save* po muzici Antona Šulca. –
Našljednik marš od Antona Šulca. – *Sabljo moja*, vojvođanska
pjesma po notama Davorina Jenka. – *Ustaj rajo* po tekstu
Jovana Sundečića i muzici Špira Ognjenovića“. – *Hajd'mo
braćo* po tekstu Rista Milića i muzici Špira Ognjenovića. –
Naprijed po notama Davorina Jenka. – Program sadržao i dram-
ske tačke.

7. **KOTOR**, 1. [prvog] Maja.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 19 (13. maj (25. svibanj) 1872), str. 38

Dopisi. – Inicijativa Pjevačkog društva *Jedinstvo* za osnivanjem „...tri društvena odbora: prvi je ‘glavni odbor’...“ „drugi je ‘književni odbor’, a treći ‘muzikalni’. Svi će biti u svezi, a svaki će imati svoju odjelitu radnju. Društvo će izdavati svake godine kalendar...“ – Održana i Večernja zabava povodom Đurđevdana. – Komentar.

8. **CETINJE**, 19. [devetnaestog] Maja.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 20 (20. maj (1. lipanj) 1872), str. 40

Dopisi. – Jovan Sundečić imenovan za počasnog člana Pjevačkog društva *Jedinstvo*.

9. **19.** [devetnaestog] Maja.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 20 (20. maj (1. lipanj) 1872), str. 40

Dopisi. – Podsjećanje na osnivanje Vojne muzike na Cetinju. – „... redovno učenje počelo od skora. I utoliko nam je milije...“ „...da je za ovo kratko vrijeme ova muzikalna škola jako napredovala pod vještom upravom vrijednoga kapelnika g. Šulca.“ „...možemo se slobodno nadati, da ćemo brzo čuti prvi javni pokušaj naše bande“. – Komentar.

10. **U KOTORU**, 16. [šesnaestog] Maja.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 22 (3. jun (15. lipanj) 1872), str. 44-45

Dopisi. – O Pjevačkom društvu *Jedinstvo*. – „Ovo Društvo pamti svoj obstanak od davnina, koje se je ograničavalo da se samo u

crkvenom pojanju vježba, u komu se vješto i hrabro držalo...“
„Radilo je dakle da prosveta braću izobražava, pjevanjem, svira-
njem, predstavama i drugim sličnim sredstvama [sredstvima], na
temelju sloge da braću pod jednim barjakom skupi...“.

11. **CETINJE**, 17. [sedamnaestog] Junija. [tj. Juna]
U: Crnogorac. – God. 2, br. 24 (17. jun (29. lipanj) 1872),
str. 48
Domaće vijesti. – Proslava prvog rođendana knjaza našljednika
Danila na Cetinju. – Opis proslave. – Prvi nastup Vojne muzike.
– „Varoš je bila sva lijepo osvetljena, a nova vojnička banda naša,
prvi put, svirala je pred knjaževijem dvorom. A danas istu uru,
kad je Našljednik sretno ugledao svijeta, oglasila je pucnjava
topova, poslije čega je vojnička banda svirala na pjaci“. –
Komentar.
12. **CETINJE**, 24. [dvadeset četvrtog] Junija. [tj. Juna]
U: Crnogorac. – God. 2, br. 25 (24. jun (6. Srpanj) 1872),
str. 51
Domaće vijesti. – Proslava rođendana knjaza našljednika Danila
na Cetinju. – Opis proslave. – O pučkom pjevanju i igranju.
13. **[VELELJEPNI koncert obdržao] ...**
U: Crnogorac. – God. 2, br. 26 (1. jul (13. srpanj) 1872), str.
52
Novosti. – Izvještaj o nekom koncertu u Bostonu. – „U sboru bilo
15.000 pjevača, u orkestru igralo se 1.500 nastroja. Koncertu pri-
sustvovalo je preko 30.000 ljudi“.
14. **[U prošli četvrtak] ...**
U: Crnogorac. – God. 2, br. 26 (1. jul (13. srpanj) 1872), str.
52-53

Domaće vijesti. – Proslava Petrovdana na Cetinju. – Opis proslave. – „U 8 ura bio je u knjaževom dvoru sjajan objed, za vrijeme kojega je svirala vojnička banda pred dvorom“.

15. **CETINJE**, 8. [osmog] Jula.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 27 (8. jul (18. srpanj) 1872), str. 54

Domaće vijesti. – Proslava Petrovdana na Cetinju. – Opis proslave. – „Po večeri svirala je pred dvorom vojnička banda, a glavna pjaca bila je međutijem lijepo osvjetljena“.

16. **KOTOR**, 17. [sedamnaestog] Julija. [tj. Jula]

U: Crnogorac. – God. 2, br. 29 (22. jul (3. kolovoz) 1872), str. 58

Domaće vijesti. – Pjevačko društvo *Jedinstvo* o Petrovdanu u Risnu. – Opis proslave. – „Gostba je bila veoma vesela začinjena oduševljenim pjesmama i zdravicama. Divna je arija, koja je bila sastavljena od Čeha g. Serde u počast risanskoj petrovdanskoj svetkovini...“.

17. **CETINJE**, 20. [dvadesetog] Avgusta.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 33 (26. avgust (7. rujan) 1872), str. 67

Domaće vijesti. – Ceremonija dočeka knjaza Nikole I sa Njeguša na Cetinje. – Opis dočeka. – „...A međutim su svakolika zvona zvonila, prangije pucale i pred dvorom mlada naša vojnička banda udarala“.

18. **CETINJE**, 30. [tridesetog] Avgusta.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 34 (2. septembar (14. rujan) 1872), str. 69

Domaće vijesti. – Proslava imendana ruskog imperatora Aleksandra i imendan crnogorskog knjaza našljednika Danila-Aleksandra na Cetinju. – Opis proslave. – „U oči dana i na sami dan u veče svirala je vojnička banda“.

19. **KOTOR**, 15. [petnaestog] Septembra.

U: Crnogorac. – God. 2, br. 36 (23. septembar (5. listopad) 1872), str. 73

Dopisi. – Ceremonija dočeka feldmaršala i general-inspektora austro-ugarske vojske Erchercoga Albrehta u Kotoru. – Opis ceremonije. – Aktivnosti posjete visokog gosta Kotoru. – „Drugi dan je bila manevra u donjem Grblju...“ „To isto veče, po večeri, svirala je vojnička banda [austro-ugarska] pred stanom crnogorskih izaslanika koji su bili odsjeli u kući g. Ramadanovića, agenta crnogorskog“.

20. **IZ PERASTA**, 9. [devetog] ...

U: Crnogorac. – God. 2, br. 36 (23. septembar (5. listopad) 1872), str. 73

Dopisi. – Proslava imendana hrama na Mali Gospodindan u Perastu. – Opis proslave. – „...Kotorsko pjevačko društvo...“ „...priteklo je sa svojom zadrugom...“ „...i našu svečanost sa svojim pjevanjem uveliča“.

21. **CETINJE**, 9. [devetog] Dekembra. [tj. Decembra]

U: Crnogorac. – God. 2, br. 46 (9. decembar (21. prosinac) 1872), str. 95

Domaće vijesti. – Proslava imendana knjaza Nikole I na Cetinju. – Opis proslave. – „...a vojnička banda dočekala ga je pred dvorom, te je svirala za vrijeme čestitanja kao i za vrijeme objeda“.

-
22. **CETINJE**, 23. [dvadeset trećeg] Dekembra. [tj. Decembra]
U: Crnogorac. – God. 2, br. 48 (23. decembar (4. siječanj)
1872), str. 99
Domaće vijesti. – Proslava imendana knjaza našljednika Danila
na Cetinju. – Opis proslave. – „U oči samoga dana bila je sva
varoš lijepo osvijetljena, a vojnička banda svirala je to večer i sutra
dan u vrijeme objeda i opet u večer“.